

Парламентське дослідження щодо особливостей мобілізації підприємців у державах-членах НАТО*

***Анотація.** Результати парламентського дослідження містять аналіз правового регулювання окремих питань мобілізації підприємців у США, Польщі, Фінляндії та Великій Британії. Досліджено законодавство окремих держав-членів НАТО на предмет можливості поєднання особою правового статусу військовослужбовця і зайняття підприємницькою діяльністю. Окремо проаналізовано законодавство України щодо можливості продовження здійснення підприємницької діяльності військовослужбовцями Збройних Сил України.*

***Ключові слова:** мобілізація підприємців, держави-члени НАТО, підприємницька діяльність, державна підтримка, дозвіл на підприємницьку діяльність, податкові пільги.*

Вступ. Досвід держав-членів НАТО свідчить, що мобілізаційний резерв є важливою частиною збройних сил та інших військових формувань, що складається з осіб, які є військовозобов'язаними громадянами. При запровадженні воєнного стану військовозобов'язаними особами комплектуються військові частини з метою поповнення неукомплектованості в особовому складі військових частин збройних сил, інших військових формувань після відповідної підготовки (отримання відповідної військово-облікової спеціальності). При цьому, у деяких державах-членах НАТО не є характерними особливі/спеціальні умови мобілізації осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність. Проте, для цих держав притаманна відсутність заборони на ведення підприємницької діяльності військовослужбовцями.

Основна частина.

І. Правове регулювання окремих питань мобілізації підприємців у державах-членах НАТО.

У більшості держав-членів НАТО механізм призову дозволяє за потреби оголосити призов без тривалих юридичних процедур. Навіть в тих державах, де відмовилися від обов'язкового призову на військову службу (строкова служба) і перейшли на контрактну професійну армію, в умовах повномасштабної воєнної агресії проти України поступово повертається служба за призовом.

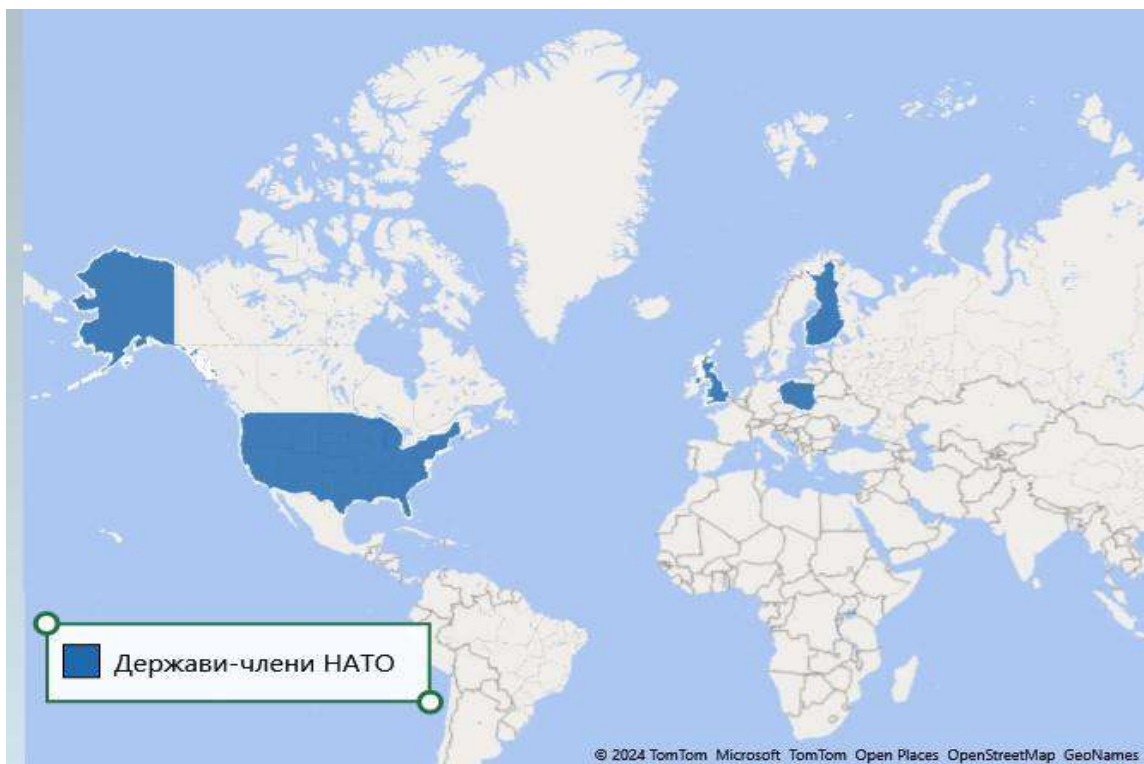
Разом із тим, мобілізація у випадку військової загрози, здебільшого базується на підготовлених кадрах мобілізаційного резерву, що постійно формується в державі і має досить потужне значення та професійну складову.

Важливою особливістю законодавства окремих держав-членів НАТО (див. рис. 1) є допустимість поєднання особою правового статусу військовослужбовця і зайняття підприємницькою діяльністю за умови дотримання вимог національного законодавства. Проте, навіть у такому випадку служба в армії пов'язана з певними обмеженнями та зобов'язаннями, які можуть вплинути на здатність розпочати та вести бізнес. Не дивлячись на це відкриття власного бізнесу військовослужбовцем може розглядатися як важливий спосіб отримання

додаткового доходу і забезпечення плавного переходу до цивільного життя після того, як така особа залишить службу в армії.

Рис. 1

Держави-члени НАТО, у яких законодавством дозволено поєднання особою правового статусу військовослужбовця і зайняття підприємницькою діяльністю

Мобілізація у США. У США призов до армії відсутній, але у випадку масштабної надзвичайної ситуації чи війни, він може бути відновлений, за умов, якщо регулярна армія, резерв і добровольці не в змозі забезпечити оборону країни чи усунути наслідки надзвичайних подій (Національний закон про надзвичайні ситуації (NEA)¹).

Особливістю американської системи є вибіркова військова служба, що регулюється Актом про вибірковою службою² (Code of Federal Regulations (CFR), Title 32, Chapter XVI) і підтримується Системою вибіркової служби (Selective Service System (SSS))³. Ця система запроваджена ще 1917 року, піддавалась критиці (протягом 2016–2021 років активно лобіювалося скасування цього законодавчого акта, внесення змін до нього стосовно реєстрації жінок) і поправкам (наприклад, у 1942 році Конгрес прийняв поправку Тайдінгса, вимагаючи від місцевих рад відстрочувати реєстрантів, які «необхідні та

¹ National Emergencies Act. 50 USC Ch. 34: NATIONAL EMERGENCIES From Title 50—WAR AND NATIONAL DEFENSE. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter34&edition=prelim>

² CHAPTER 49—MILITARY SELECTIVE SERVICE. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title50/chapter49&edition=prelim>

³ Selective Service System. URL: <https://www.sss.gov/>

регулярно займаються сільським господарством або роботами, важливими для військової сфери»⁴), але продовжує діяти і сьогодні.

Система вибіркової служби (SSS) є незалежною агенцією уряду Сполучених Штатів, яка підтримує базу даних зареєстрованих громадян США чоловічої статі та інших жителів США, які потенційно підлягають призову на військову службу (тобто призову). Реєстрація потрібна для планування на випадок непередбачуваних обставин і підготовки до двох типів призову: загального призову на основі реєстраційних списків чоловіків віком 18–25 років і призову громадян із спеціальними професійними навичками, зокрема у сфері охорони здоров'я, кібербезпеки, інженерії, технологій тощо. Усі громадяни США чоловічої статі та іммігранти-негромадяни віком від 18 до 25 років зобов'язані зареєструватися протягом 30 днів після свого 18-річчя і повинні повідомити про це SSS протягом десяти днів після змін будь-якої інформації, яку вони надали у своїх реєстраційних картках, наприклад зміни адреси проживання.

У чинній системі реєстрації особа не може вказати, що вона відмовляється від військової служби, але вона може зробити таку заяву під час призову. При цьому рішення прийматиметься індивідуально або відносно тієї чи іншої категорії осіб, залежно від потреб армії (надзвичайної ситуації).

Алгоритм дій з потенційної мобілізації включає: активізацію усіх елементів вибіркової системи; лотерею (заснована на днях народження і визначає порядок, у якому зареєстровані чоловіки викликаються SSS); фізичне, психічне та моральне оцінювання зареєстрованих осіб. SSS має доставити перших призовників до армії протягом 193 днів від початку кризи. Отже, мобілізація в США у надзвичайній ситуації має вибірковий (лотерейний) непередбачуваний характер.

Таким чином, законодавством США не передбачено спеціальних положень, що регулюють питання мобілізації осіб, які займаються підприємницькою діяльністю.

Натомість аналіз законодавства США дозволяє стверджувати про допустимість поєднання особою правового статусу військовослужбовця і зайняття ним підприємницькою діяльністю за умови дотримання вимог законодавства, зокрема положень Титулу 10 Зводу законів США⁵ та Правил військової етики⁶.

Так, військовослужбовці американської армії не можуть:

- займатися підприємницькою діяльністю, а також консультувати приватні фірми з будь-яких питань, які торкаються інтересів федеральної влади;
- найматися на роботу в комерційні організації і отримувати винагороду, якщо це призведе до їх відлучення із частини чи буде створювати перешкоди для виконання службових обов'язків;

⁴ SELECTIVE SERVICE ACT OF 1948. CONFERENCE REPORT. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/lmlp/act-1948/act-1948.pdf>

⁵ The United States Code. URL:

<https://uscode.house.gov/browse/prelim@title10/subtitleA/part2/chapter49&edition=prelim>

⁶ ETHICS TOPICS. URL: <https://dodsoco.ogc.osd.mil/ETHICS-TOPICS/>

- приймати плату за роботу, яка виконана в позаслужбовий час в будь-якому державному закладі, а також грошову винагороду від приватних осіб і фірм, які мають ділові відносини з міністерством оборони або зацікавлених в них.

Рядовому і сержантському складу, які проходять службу в регулярних Збройних силах США, дозволяється працювати за винагороду в позаслужбовий час в комерційних організаціях, якщо це не буде заважати роботі цивільного населення і порушувати їхні права. Разом з тим, в окремих випадках і офіцерам у вільний від служби час дозволяється займатися бізнесом за дозволом командира⁷.

Також відповідно до Правил військової етики військовослужбовцю заборонено використовувати свій військовий статус для особистої фінансової вигоди. Це означає, що під час здійснення підприємницької діяльності слід уникати будь-яких дій, які можуть виглядати як конфлікт інтересів.

Крім того, для США характерною є наявність державних стимулів для військовослужбовців для започаткування бізнесу. До прикладу, у штаті Меріленд запроваджена програма кредитування малого бізнесу для військовослужбовців і ветеранів (MPVOLP)⁸.

MPVOLP надає безвідсоткові кредити підприємствам, власниками яких є військові резервісти, ветерани, військовослужбовці Національної гвардії, а також малим підприємствам, в яких працюють або власниками яких є такі особи. Безвідсоткові позики варіюються від \$1,000 до \$100,000. Строк погашення кредиту – від одного до восьми років.

У штаті Західна Вірджинія діє програма Boots to Business (B2B) – це програма підприємницької освіти та тренінгів, яку пропонує Адміністрація малого бізнесу в рамках Програми допомоги в перехідний період Міністерства оборони США. Програма B2B надає учасникам загальне уявлення про володіння бізнесом і відкрита для військовослужбовців (включаючи Національну гвардію та резерв) та дружин військовослужбовців⁹.

Варто також зазначити, що військовослужбовці Збройних сил США мають особливі податкові умови та пільги, проте військова служба жодним чином не впливає на податки, які має сплачувати військовослужбовець зі свого бізнесу¹⁰.

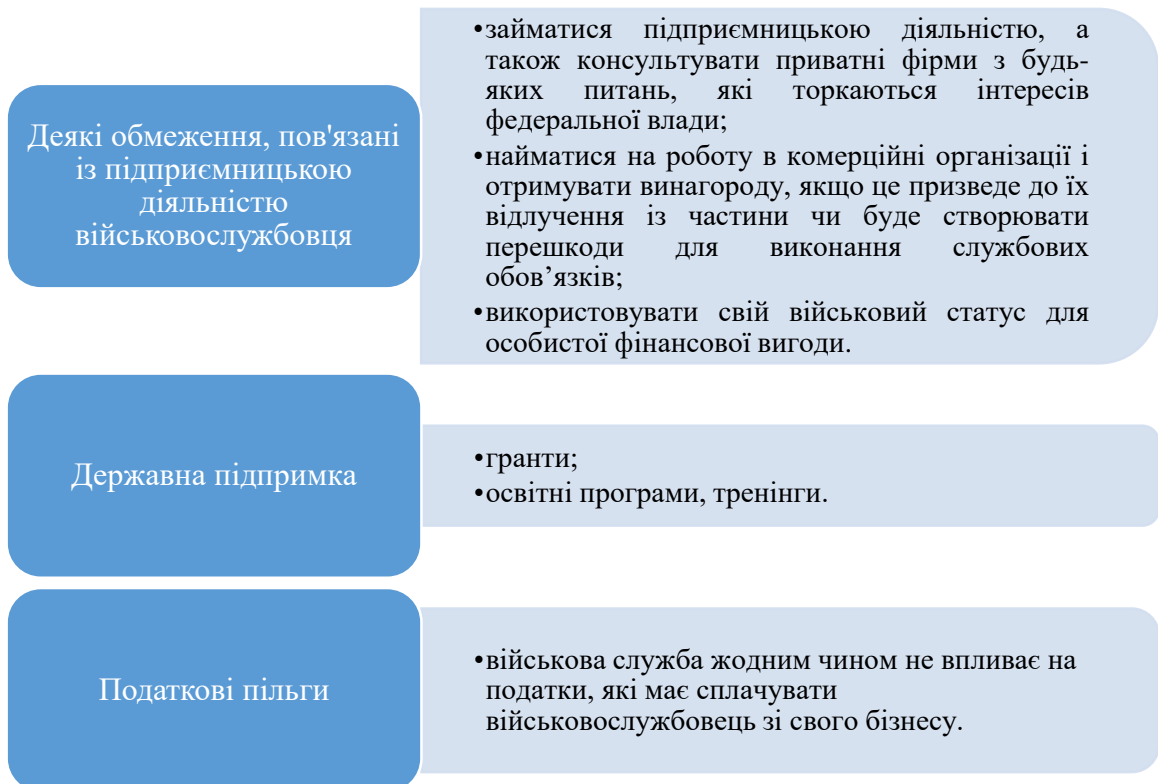
⁷ Медвідь Л. П. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, НЕ ЗАБОРОНЕНОЇ ЗАКОНОМ: ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ОБОВ'ЯЗОК ДЕРАВИ. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.14>. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287205/281125>

⁸ Military Personnel and Veteran-owned Small Business Loan Program (MPVOLP). URL: <https://commerce.maryland.gov/fund/programs-for-businesses/mpvolp>

⁹ U.S. Small Business Administration. Boots to Business. URL: <https://www.sba.gov/sba-learning-platform/boots-business>

¹⁰ The Internal Revenue Service. Tax Information for Members of the Military. URL: <https://www.irs.gov/individuals/military>

Особливості поєднання особою правового статусу військовослужбовця і зайняття підприємницькою діяльністю у США

Польща. Основним актом законодавства у сфері мобілізації є Закон Польщі про захист Вітчизни від 11 березня 2022 року¹¹. Цим законом регламентовано правовий порядок та умови проведення мобілізації, встановлено її особливості.

Громадяни Польщі підлягають обов'язку нести військову службу в обсязі, визначеному Законом, від дня, коли їм виповнилося 18 років, до кінця календарного року, в якому їм виповниться 60 років, а ті, хто має звання унтер-офіцера або офіцера, – 63 роки.

Розділ XXII Закону регулює питання залучення підприємців до обороноздатності держави, зокрема щодо надання послуг у сфері оборони, рухомого та нерухомого майна, яке може використовуватися для потреб Збройних сил. Стаття 648 встановлює, що до завдань, які виконують підприємці в умовах мирного часу або воєнного стану для потреб Збройних сил Польщі відносяться: здійснення виробництва, ремонту чи надання послуг Збройним силам в умовах загрози національній безпеці або під час війни; охорона об'єктів, особливо важливих для безпеки чи оборони держави; інші завдання, що виконуються із забезпечення потреб Збройних сил.

Стаття 649 визначає, що до завдань підприємця у сфері мілітаризації входить забезпечення сил оборони кадрами, обладнанням і матеріальними ресурсами, а також реалізація інших заходів з мобілізаційної підготовки.

¹¹ Ustawa o obronie Ojczyzny z dnia 11 marca 2022 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/obrona-ojczyzny-19220069>

Підприємці, на яких покладено завдання у сфері оборони, можуть претендувати на компенсування відшкодування витрат, пов'язаних із виконанням завдань щодо утримання виробничих, ремонтних або сервісних потужностей для Збройних сил. Цей механізм передбачає надання цільових субсидій для підприємців Міністром національної оборони з урахуванням встановлених лімітів фінансових ресурсів, передбачених для цієї мети в Законі Польщі про державний бюджет. Цільова субсидія, яка надається підприємцю може бути призначена лише для покриття витрат, понесених, сплачених та пов'язаних із списання і амортизацією та які підтверджені підприємцем у певному календарному році в бухгалтерських книгах або книгах доходів і витрат.

Крім того частиною третьою статті 335 Закону передбачено, що командир військової частини, в якій кадровий військовослужбовець займає службову посаду, за заявою кадрового військовослужбовця може дозволити йому виконувати оплачувану роботу або займатися підприємницькою діяльністю, у разі якщо:

- це не перешкоджає виконанню службових обов'язків військовослужбовця;
- це підвищує його/її кваліфікацію;
- не шкодить престижу професійного військовослужбовця;
- здійснювана підприємницька діяльність або діяльність суб'єкта, на якому буде виконуватися робота, не стосується продукції та матеріалів оборонного призначення, робіт і послуг, призначених для замовлення військових частин.

У випадку порушення зазначених умов, командир військової частини анулює дозвіл на виконання оплачуваної роботи або ведення підприємницької діяльності.

Питання пов'язанні із виконання оплачуваної роботи або ведення підприємницької діяльності професійними військовими регулюються постановою Міністра національної оборони Польщі від 13 червня 2023 року щодо виконання професійними військовослужбовцями оплачуваної роботи чи ведення підприємницької діяльності¹². Так, умовою для надання професійному військовослужбовцю дозволу на виконання оплачуваної роботи чи ведення підприємницької діяльності є подання письмової заяви про отримання такого дозволу, та оцінка настання вищенаведених умов.

Перед наданням дозволу, командир може звернутися до відповідної установи для надання додаткової інформації щодо характеру роботи, яку буде виконувати військовослужбовець, його робочого графіку та можливості виконання службових завдань за бажанням роботодавця поза постійним місцем роботи.

¹² ROZPORZĄDZENIE MINISTRA OBRONY NARODOWEJ z dnia 13 czerwca 2023 r. w sprawie wykonywania pracy zarobkowej lub prowadzenia działalności gospodarczej przez żołnierzy zawodowych <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/wykonywanie-pracy-zarobkowej-lub-prowadzenia-dzialalnosci-gospodarczej-21847698>

Процедура отримання дозволу на виконання оплачуваної роботи чи ведення підприємницької діяльності

Крім того підприємець, який проходить військову службу, перебуває у резерві або на територіальній військовій службі і залишає свою підприємницьку діяльність для проходження військової служби, має право на отримання грошової допомоги для компенсації втраченого доходу від підприємницької діяльності.

Відповідно до статті 312 Закону, компенсація за втрачений дохід від підприємницької діяльності за кожен день військової служби становить 1/22 місячного доходу від підприємницької діяльності, але не більше 1/22 двократного розміру середньомісячної заробітної плати у підприємницькому секторі за рік, що передував службі. При цьому, порядок визначення компенсації втраченого заробітку визначено у Положенні Міноборони від 19 квітня 2024 року¹³, яке передбачає, що базою для визначення грошової вигоди є, зокрема, середньомісячний розмір доходу або виручки для військовослужбовців, які отримують одноразову грошову допомогу з зареєстрованого доходу, отриманого військовослужбовцем від його підприємницької діяльності за рік, що передує року проходження служби.

Таким чином законодавством Польщі передбачено, що військовослужбовці мають право здійснювати підприємницьку діяльність, проте для цього вони зобов'язані дотримуватись певних умов/обмежень та отримати дозвіл командира військової частини.

Збройні сили **Фінляндії** комплектуються на основі Закону про військовий обов'язок і військову службу¹⁴. Окрім того, чинним є Закон про добровільну

¹³ ROZPORZĄDZENIE MINISTRA OBRONY NARODOWEJ z dnia 19 kwietnia 2024 r. w sprawie świadczenia pieniężnego dla żołnierzy pełniących terytorialną służbę wojskową, żołnierzy aktywnej rezerwy i żołnierzy pasywnej rezerwy. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/swiadczenie-pieniezne-dla-zolnierzy-pelniacych-terytorialna-sluzbe-21969279>

¹⁴ Asevelvollisuuslaki. 28.12.2007/1438. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2007/20071438>

військову службу жінок¹⁵. Військовозобов'язані (від 18 до 60 років) перебувають на дійсній військовій службі, у резерві або в допоміжному резерві. Військовозобов'язані належать до допоміжного резерву, якщо: 1) не пройшли військову службу; 2) більше не перебувають у запасі, або 3) звільнені від служби в мирний час.

Військовозобов'язаний може бути звільнений від проходження служби у резерві за його заявою, якщо: 1) звільнення є надзвичайно важливим через сімейні або економічні обставини або з причин, пов'язаних із професійною чи підприємницькою діяльністю; 2) особа є студентом; 3) участь у зборах резервістів створить серйозні незручності або завдасть шкоди діяльності роботодавця; 4) особа має іншу особливу особисту причину. Усі ці обставини повинні мати належну доказову базу і питання про звільнення вирішується індивідуально.

Закон про надзвичайний стан¹⁶ регламентує питання захисту населення за наявності надзвичайних обставин, зокрема й забезпечення засобів до існування та економічного життя країни (§ 1), відшкодування шкоди, що виникла при таких обставинах, зокрема й підприємцям (§ 128). Інших особливостей для суб'єктів господарювання не встановлено.

За Законом про оборону¹⁷ під час війни проти Фінляндії встановлюється стан оборони (воєнний стан) з усіма типовими обмеженнями для громадян і юридичних осіб та можливістю відшкодування шкоди суб'єктам господарювання після завершення воєнних дій.

Особа, яка перебуває на військовій службі, не має права займатися підприємницькою діяльністю, виконувати муніципальне чи інше громадське завдання без дозволу військового керівництва, якщо ця діяльність вимагає використання часу, окрім вільного, або іншим чином може істотно перешкоджати належному виконанню службових обов'язків (стаття 43 Закону про військовий обов'язок і військову службу).

У фінському законодавстві існує положення, за яким особа призовного віку може бути звільнена від проходження військової служби в державних (економічних) чи військових інтересах, зокрема й при відкритті бізнесу чи здійсненні підприємницької діяльності, пов'язаної із оснащенням сил оборони. Рішення про це приймає Генеральний штаб (стаття 89 Закону про військовий обов'язок і військову службу). Але, виходячи із приписів цієї норми, вона поширюється лише на призовників, тобто діє у мирний час.

Отже, законодавство Фінляндії також надає військовослужбовцям можливість для ведення підприємницької діяльності у випадку отримання дозволу військового керівництва.

У *Великій Британії* основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання функціонування збройних сил є: Закон про збройні сили

¹⁵ Laki naisten vapaaehtoisesta asepalveluksesta. 13.4.2022/285. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2022/20220285>

¹⁶ Valmiuslaki. 29.12.2011/1552. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2011/20111552>

¹⁷ Puolustustilalaki. 22.7.1991/1083. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1991/19911083>

2021 року, який набув чинності в листопаді 2022 року¹⁸ та Королівський регламент про армію 1975 року¹⁹ (далі – Королівський регламент).

Наразі у законодавстві Великої Британії не міститься положень щодо призову на військову службу. До війська приєднуються лише ті, хто хоче зробити військову кар'єру (тобто передбачена контрактна армія).

Питання мобілізації регулюються Регламентом Міністерства оборони з питань мобілізації резервних сил Великої Британії²⁰ (далі – Регламент), який містить рекомендації для персоналу відповідального за мобілізацію резервних сил і роботодавців, персонал яких перебуває в резерві. Так, роботодавець може вимагати фінансової допомоги, якщо резервіста, якого він найняв, призивають.

Така фінансова допомога включає відшкодування:

- додаткових витрат на заробітну плату для заміни мобілізованого резервіста (до 110 фунтів стерлінгів на день, приблизно 40 000 фунтів стерлінгів на рік) для покриття додаткових витрат на заробітну плату заміни;

- агентських винагород та одноразових витрат з розміщення реклами, пов'язаної із добором персоналу для забезпечення заміни мобілізованого працівника;

- виплат при звільненні (сума, що підлягає виплаті дорівнює денній ставці заробітної плати тимчасового працівника помноженій на кількість днів);

- 75% вартості спецодягу працівника для заміни (до £300);

- витрат на навчання тимчасового працівника (до £2000).

Також Регламент містить положення щодо підтримки малих та середніх підприємств (далі – МСП) шляхом надання роботодавцям заохочувальної виплати у розмірі до 500 фунтів стерлінгів на місяць за кожного мобілізованого резервіста. При цьому такий роботодавець має відповідати наступним критеріям:

- річний оборот МСП не перевищував 25,9 млн фунтів стерлінгів за 12 місяців, що передують даті мобілізації працівника;

- у роботодавця та його бізнес-партнерів працювало не більше 250 працівників;

- компанія була зареєстрована в Companies House або була зареєстрована як благодійна організація.

Згідно з Королівським регламентом, військовослужбовець, який прагне займатися підприємницькою діяльністю або знайти роботу поза службою, повинен отримати дозвіл на це від свого командира. Така заявка від військовослужбовця має бути розглянута командиром, керуючись засадами справедливості, неупередженості та індивідуальності, а командири підрозділів мають право врахувати характер і вимоги служби при оцінці заявки.

При цьому, службовий обов'язок має пріоритет над усіма іншими формами зайнятості, і від військовослужбовця можуть вимагати, щоб він був доступний

¹⁸ Armed Forces Act 2021. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/35/contents>

¹⁹ THE QUEEN'S REGULATIONS FOR THE ARMY. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d5aaa46e5274a07640aefc7/The_Queen's_Regulations_for_the_Army_1975.pdf

²⁰ JSP 753 Regulations for the Mobilisation of UK Reserve Forces:Ministry of Defence.URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6477698d5f7bb7000c7fa2b3/JSP_753_Part_1_V5.0_Mar_2023.pdf
https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6477699db32b9e000ca95fb6/JSP_753_Part_2_V5.0_Mar_2023.pdf

для служби за першої вимоги. Для забезпечення захисту інтересів служби, військовослужбовець не має права без дозволу погоджуватися на будь-яку форму зайнятості під час проходження служби, а певні види зайнятості можуть бути заборонені через потенційну можливість конфлікту інтересів.

Разом з тим, командир може дозволити військовослужбовцю займатися підприємницькою діяльністю, працювати за фахом або займатися торгівлею чи іншою трудовою діяльністю, у разі якщо така діяльність:

- не передбачає використання робочого часу під час несення військової служби, не впливає на ефективність роботи військовослужбовця та жодним чином не перешкоджає виконанню ним своїх службових обов'язків;

- не передбачає використання військової форми і особа не повинна представляти себе як військовослужбовець;

- не зашкодить репутації збройних сил.

Тобто, військовослужбовцям Збройних сил Великої Британії дозволено відкривати та керувати власним бізнесом, але існують певні обмеження, які гарантують, що підприємницька діяльність не заважатиме виконанню військових обов'язків і не створюватиме конфлікту інтересів.

Військовослужбовці повинні дотримуватися всіх відповідних законів і правил, що регулюють підприємницьку діяльність у Великій Британії, включно з податковим законодавством, вимогами щодо реєстрації бізнесу та будь-якими іншими галузевими правилами. При цьому, будь-яких пільг щодо здійснення військовими підприємницької діяльності у законодавстві Великої Британії не виявлено.

Рис. 4

Узагальнення щодо мобілізації підприємців у законодавстві окремих державах-членах НАТО

Держава-член НАТО	Вік військовозобов'язаних під час мобілізації	Суміщення військової служби та ведення підприємницької діяльності
США	17-42 роки	Дозволено
Польща	18-60 років	Дозволено
Фінляндія	16-60 років	Дозволено
Велика Британія	18-60 років	Дозволено

Узагальнення щодо окремих умов для можливості поєднання особою правового статусу військовослужбовця і зайняття підприємницькою діяльністю

II. Регулювання питання можливості продовження здійснення підприємницької діяльності військовослужбовцями у законодавстві України.

Відповідно до статті 65 Конституції України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Водночас, стаття 42 Основного Закону передбачає, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом²¹.

Останній припис знайшов відображення у положеннях Закону України «Про запобігання корупції» (далі – Закон про запобігання корупції), дія якого поширюється на військових посадових осіб Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр та відділень військової підготовки, особовий склад штатних військово-лікарських комісій (підпункт «г» пункту 1 частини першої статті 3)²².

²¹ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²² Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

Частиною першою статті 25 зазначеного закону встановлено, що особам, зазначеним у пункті 1 частини першої статті 3 цього Закону, зокрема, забороняється:

1) займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України;

2) входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальній громаді в раді (спостережній раді)), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України.

Частина третя цієї ж статті передбачає виключення з обмежень, передбачених частиною першою, і військовослужбовців до таких виключень не віднесено. Водночас Закон про запобігання корупції чітко встановлює виключення, що стосуються військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу. Так, частина п'ята статті 45 Закон про запобігання корупції передбачає, що на таких осіб не поширюється дія розділу VII зазначеного закону щодо фінансового контролю, а частина перша статті 56 – що спеціальна перевірка не проводиться щодо громадян, які призиваються на військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або залучаються до виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу.

Не зважаючи на те, що Закон про запобігання корупції прямо не передбачає відповідного виключення, він встановлює, що обмеження, визначені частиною першою статті 25, застосовуються «якщо інше не передбачено Конституцією або законами України».

Військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період, та статус військовослужбовців визначаються низкою спеціальних законів.

Так, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»²³ визначає мобілізацію як комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано. У свою чергу, особливий період²⁴ – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших

²³ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

²⁴ Далі по тексту термін «особливий період» вживається у цьому значенні.

державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій (абзаци четвертий-п'ятий статті 1).

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» відносить військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період до видів військової служби (частина шоста статті 2 Закону), і водночас встановлює, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби (частина перша тієї ж статті)²⁵.

Частина друга статті 16 Закону України «Про Збройні Сили України» передбачає, що соціальний і правовий захист військовослужбовців здійснюється відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та інших нормативно-правових актів²⁶.

Зазначений закон також встановлюються певні обмеження. Так, його положеннями передбачено, що військовослужбовці зупиняють членство у політичних партіях та професійних спілках на період військової служби. Вони можуть бути членами громадських організацій, за винятком організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Збройних Сил України, і можуть брати участь в їх роботі у вільний від обов'язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов'язків військової служби. Організація військовослужбовцями страйків і участь в їх проведенні не допускаються.

Військовослужбовці можуть бути обмежені у свободі пересування, вільному виборі місця проживання та праві вільно залишати територію України, праві на збирання, використання і поширення інформації відповідно до закону.

При цьому кожному військовослужбовцю гарантується право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої; їм надається можливість відправляти, одноособово чи колективно, релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність з дотриманням вимог Конституції та законів України (стаття 17 вказаного закону).

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачає, що військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод,

²⁵ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

²⁶ Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами; у зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації (стаття 1²); ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України (стаття 2)²⁷.

Частина третя статті 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» закріплює, що за громадянами України, які проходять, зокрема, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, у разі виникнення кризової ситуації, що загрожує національній безпеці, оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення воєнного стану на строк до закінчення особливого періоду або до оголошення рішення про демобілізацію, не припиняється державна реєстрація підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців. У разі не провадження ними підприємницької діяльності у період проведення мобілізації нарахування податків і зборів таким фізичним особам-підприємцям не здійснюється.

Для платників податків-самозайнятих фізичних осіб під час особливого періоду, визначеного Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», призваних на військову службу під час мобілізації або залучених до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, на весь строк їх військової служби зупиняється нарахування та стягнення штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені за несвоєчасне погашення визначених грошових зобов'язань, відповідно на цей же термін зупиняється відлік строку давності (підпункти 38.2-38.3 пункту 38 того ж підрозділу).

Під час особливого періоду платники єдиного внеску, визначені статтею 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», призвані на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, на весь строк їх військової служби звільняються від виконання своїх обов'язків, визначених пунктом 2 статті 6 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», якщо вони не є роботодавцями. Також для таких платників єдиного внеску на весь строк їхньої військової служби зупиняється застосування заходів впливу та стягнення (пункт 9¹⁸ розділу VIII)²⁸.

Таким чином, хоча статтею 25 Закону про запобігання корупції для військовослужбовців встановлено заборону «займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України», однак законами дозволено не припиняти реєстрацію відповідної діяльності, а

²⁷ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

²⁸ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>

також не сплачувати податки та єдиний соціальний внесок, якщо така діяльність не здійснюється.

Частиною третьою статті 119 Кодексу законів про працю України (далі – Кодекс) передбачено, що за працівниками, направленими для проходження базової військової служби, призваними на військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення зберігаються місце роботи і посада на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності і у фізичних осіб- підприємців, у яких вони працювали на час призову²⁹.

При цьому Кодекс не передбачає винятків щодо посад у складі правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Таким чином, трудове законодавство не передбачає обов'язкового звільнення з відповідних посад військовослужбовців за призовом під час мобілізації, на особливий період, однак таке звільнення може бути передбачено статутом підприємства або умовами контракту з посадовою особою.

За певних умов можна вважати існування таких норм суперечностями у законодавстві – наприклад, враховуючи, що Закон про запобігання корупції містить окремі конкретні застереження щодо нерозповсюдження певних норм на військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, однак не встановлює їх для заборон, визначених частиною першою статті 25 Закону про запобігання корупції.

Отже, дозволяючи неприпинення реєстрації підприємницької діяльності, несплату податків та єдиного соціального внеску, не виключаючи певних осіб з кола тих, за ким зберігаються місце роботи і посада на підприємстві, в установі, організації, законодавець прагнув забезпечити додаткові гарантії для мобілізованих осіб та членів їх сімей, спростити умови переходу військовозобов'язаним від «мирного» життя до військової служби, підтримати економічну ситуацію тощо.

Також звертаємо увагу, що стаття 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» закріплює можливість не припиняти державну реєстрацію підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців – військовослужбовців та не нараховувати таким особам податки і збори як норму постійної дії. Натомість зміни до Податкового кодексу України³⁰ та Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», носять тимчасовий характер, про що свідчить їх вміщення у розділах з перехідними положеннями.

²⁹ Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.71 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

³⁰ Податковий кодекс України: Закон від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Особливо важливим вбачається конкретизація цих норм у Податковому кодексі України, який встановлює, що будь-які питання щодо оподаткування регулюються цим Кодексом і не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів, що містять виключно положення щодо внесення змін до цього Кодексу та/або положення, які встановлюють відповідальність за порушення норм податкового законодавства (пункт 7.3 статті 7).

Також слід звернути увагу, що на разі у пункті 25 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України, визначається, що самозайняті особи (фізичні особи-підприємці, особи, які провадять незалежну професійну діяльність), які мали або не мали найманих працівників, призвані на військову службу під час мобілізації або залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час особливого періоду, визначеного Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», на весь період їх військової служби звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на доходи фізичних осіб, а також з єдиного податку. Вміщення цих норм у Перехідних положеннях не повною мірою вирішує проблему співвідношення норм Податкового кодексу та Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», однак ця норма, принаймні, визначає порядок відповідного звільнення. Відповідний припис застосовувався з першого дня мобілізації, оголошеної Указом Президента України від 17 березня 2014 року № 303 «Про часткову мобілізацію», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію», і не визначав дати закінчення строку дії норми, що ставить під питання його застосування зараз.

Відповідно до пункту 9² розділу VIII Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» під час особливого періоду платники єдиного внеску, визначені статтею 4 зазначеного закону, призвані на військову службу під час мобілізації або залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, на весь строк їх військової служби звільняються від виконання своїх обов'язків, визначених пунктом 2 статті 6 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», якщо вони не є роботодавцями. Також для таких платників єдиного внеску на весь строк їхньої військової служби зупиняється застосування заходів впливу та стягнення. Дію цього пункту було обмежено «з першого дня мобілізації, оголошеної Указом Президента України від 17 березня 2014 року № 303 «Про часткову мобілізацію», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію», та протягом усього особливого періоду». Відтак, також виникають питання щодо строку дії вказаної норми.

Таким чином, аналіз чинного законодавства дає можливість зробити висновок, що військовослужбовці в Україні обмежені в реалізації права на підприємницьку діяльність та заняття іншою оплачуваною діяльністю, проте наразі законодавством дозволено не припиняти реєстрацію відповідної

діяльності, а також не сплачувати податки та єдиний соціальний внесок, якщо така діяльність не здійснюється.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведений досвід таких держав-членів НАТО як США, Польща, Фінляндія та Велика Британія можна зробити висновок, що мобілізація осіб, які ведуть підприємницьку діяльність здійснюється на загальних умовах. При цьому, важливою особливістю у цих державах є те, що військовослужбовці не позбавлені одного із фундаментальних економічних прав, а саме права на підприємницьку діяльність. Хоча служба в армії все ж пов'язана з певними обмеженнями та зобов'язаннями, які можуть вплинути на здатність розпочати та вести бізнес. І як показує практика кожна держава визначає умови, яких має дотримуватися військовослужбовець, який бажає здійснювати підприємницьку діяльність. Серед основних можна виділити такі:

- відсутність конфлікту інтересів. Військовослужбовцям, як правило, забороняється брати участь у діяльності, яка може створити конфлікт інтересів з їхніми військовими обов'язками. Це може включати ведення бізнесу, який конкурує з військовими контрактами, або використання військових ресурсів для особистої вигоди;

- обмеження за часом. Військовослужбовцям забороняється здійснювати підприємницьку діяльність у робочі години служби;

- відсутність шкоди репутації збройних сил. Наприклад не використовувати військові логотипи у рекламних оголошеннях своїх товарів та послуг тощо.

Крім того, для всіх проаналізованих держав характерним є те, що законодавством в обов'язковому порядку вимагається отримання дозволу командира на ведення підприємницької діяльності.

Водночас, за умови дотримання законодавчо встановлених умов, відкриття власного бізнесу для військовослужбовця може стати чудовим способом отримати додатковий дохід і забезпечити плавний перехід до цивільного життя після того, як він залишить службу в армії. Крім того, у деяких державах, до прикладу США, існують спеціальні грантові програми для відкриття бізнесу військовослужбовцями та/або ветеранами.

В Україні на відміну від проаналізованих держав-членів НАТО військовослужбовці обмежені в реалізації права на підприємницьку діяльність та занятті іншою оплачуваною діяльністю, хоча це право є економічно значущим і для держави, і для особи, та у сукупності із правом приватної власності становить основу ринкової економіки будь-якої держави.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений чи перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*